

УДК 343.3:343.91/.97

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.7>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДЕЗІНФОРМАЦІЮ ТА МАНІПУЛЯЦІЇ В МЕДІА

Красько М.І.,

*старший викладач кафедри правоохоронної діяльності
та спеціальних юридичних дисциплін
Національного університету водного господарства
та природокористування
ORCID: 0009-0009-9446-3455
e-mail: m.i.krasko@nuwm.edu.ua*

Цевух А.І.,

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 - Право
Національного університету водного господарства
та природокористування
ORCID: 0000-0001-9696-5971
e-mail: tsevukh_p24@nuwm.edu.ua*

Красько М.І., Цевух А.І. Кримінальна відповідальність за дезінформацію та маніпуляцію в медіа.

У сучасному світі інформація набуває гігантських масштабів, а її основний обсяг транслюється медіа. Саме тому дезінформація та маніпулятивні технології перетворюються на суттєвий виклик для демократичного устрою. Особливу загрозу маніпуляції та дезінформація становлять для національної безпеки країни, яка перебуває у війні. У статті було досліджено кримінально-правовий аспект протидії поширенню недостовірної інформації та застосування маніпулятивних технологій при висвітленні інформації у медіа. Основна увага у статті приділена аналізу законодавчих норм, що встановлюють відповідальність за подібні діяння, а також викликам, що виникають при застосуванні таких норм.

При дослідженні даної теми було розглянуто міжнародний досвід протидії дезінформації, а саме правовий підхід Європейського Союзу, США, країн Африки та Азії, які активно борються з дезінформацією та маніпуляціями у медіа, шляхом створення антифейкових законодавств. Праця аналізує українську нормативну базу, до якої входить Закон України «Про медіа», положення Кримінального Кодексу України та інших актів, що забезпечують інформаційну безпеку. В роботі було досліджено склади злочинів, які передбачає своїми положеннями Кримінальний кодекс. серед яких статті про заклики до насильства, поширення пропаганди війни, завідомо неправдиве повідомлення про загрозу, тощо.

Важливим аспектом дослідження є визначення межі встановлення межі між безпекою та свободою слова і злочинними діяннями, що має характер маніпуляції та дезінформацію в засобах масової інформації. Автори аналізують проблемний аспект доказування навмисного поширення неправдивої та маніпулятивної інформації і важливості залучення експертів до таких справ. У праці розглядається питання відповідальності медіа-ресурсів, онлайн-платформ та соціальних мереж у питанні модерації контенту.

Стаття пропонує рекомендації щодо вдосконалення кримінально-правових механізмів боротьби з дезінформацією та маніпуляціями у медіа шляхом встановлення чіткіших критеріїв кваліфікації подібних правопорушень. Також, робота підкреслює наскільки важливо для протидії подібним правопорушенням забезпечувати міжнародну співпрацю у даній сфері і постійно вдосконалювати показник медіаграмотності власного населення. Дослідження актуальне для правознавців, політиків, правоохоронців та всіх, хто цікавиться питанням забезпечення інформаційної безпеки в епоху гібридних війн.

Ключові слова: дезінформація, маніпуляції, кримінальна відповідальність, медіа, свобода слова, пропаганда, інформаційна безпека, фейкові новини.

Krasko M.I., Tsevukh A.I. Criminal liability for disinformation and manipulation in the media.

In the modern world, information has reached gigantic proportions, with the majority of it being disseminated through the media. Consequently, disinformation and manipulative technologies have become a significant challenge to democratic governance. Manipulation and disinformation pose a

particular threat to the national security of a country at war. This article examines the criminal-legal aspects of countering the spread of false information and the use of manipulative technologies in media coverage. The main focus is placed on the analysis of legislative provisions that establish liability for such acts, as well as the challenges arising in their practical application.

In the course of the research, international experience in combating disinformation was considered, specifically the legal approaches of the European Union, the United States, African and Asian countries, which actively fight against disinformation and manipulations in the media by adopting anti-fake legislation. The study also analyzes the Ukrainian legal framework, including the Law of Ukraine «On Media,» provisions of the Criminal Code of Ukraine, and other acts ensuring information security. The paper investigates the corpus delicti of crimes stipulated by the Criminal Code, such as incitement to violence, dissemination of war propaganda, and knowingly false reports of threats, among others.

An important aspect of the study is defining the boundary between ensuring security and protecting freedom of speech, and criminal acts of manipulation and disinformation in mass media. The authors examine the problematic issue of proving the intentional spread of false and manipulative information and emphasize the importance of involving experts in such cases. The article also considers the responsibility of media outlets, online platforms, and social networks in terms of content moderation.

The study provides recommendations for improving criminal-legal mechanisms to combat disinformation and manipulations in the media by establishing clearer criteria for qualifying such offenses. Furthermore, the article highlights the importance of international cooperation in this sphere and the need to continuously improve media literacy among the population. The research is relevant for legal scholars, policymakers, law enforcement officials, and all those interested in ensuring information security in the era of hybrid wars.

Key words: disinformation, manipulation, criminal liability, media, freedom of speech, propaganda, information security, fake news.

Постановка проблеми: з розвитком технологій і процесу становлення інформаційного суспільства, масова комунікація через медіа ресурси стала важливим інструментом здійснення впливу на людську свідомість, політичні процеси та національну безпеку. ХХІ століття відоме явищем «гібридної війни», де медіа відіграють не останню роль, здійснюючи потужний психологічний вплив на певні категорії населення. Медіа певних країн характеризуються використанням маніпуляцій та дезінформації у висвітленні певних матеріалів, які, внаслідок обробки пропагандистськими технологіями, призводять до зростання кількості соціальних конфліктів, спотворення інформаційного простору і створюють загрозу для свободи слова і демократії. Основа проблеми полягає в тому, чи достатньо на поточний момент в Україні тієї нормативно-правової бази запобігання дезінформації та як при боротьбі з такими правопорушеннями, не перетнути межу між свободою слова і дотримання суспільної безпеки. В контексті сьогодення, дане питання особливо важливе для України, яка фактично стала одним з полігонів випробування пропагандистських технологій та дезінформації в процесі гібридної війни, що ведеться проти України з 2014 року.

Дослідження проблеми: зважаючи на актуальність даної проблеми у сучасному суспільстві, доволі чимало вітчизняних науковців досліджувало питання протидії явищу дезінформації та маніпуляціям у медіа. Зокрема, В. Шевченко у своїй праці досліджував різновиди маніпуляцій в онлайн-медіа та соціальних мережах, В.І. Маляренко своєю працею зробила вагомий внесок у дослідження даного питання висвітливши найкращі практики зарубіжного досвіду боротьби з фейками та дезінформацією. І. Дорошук та І. Онофрійчук сумісно дослідили питання методів маніпулювання громадською думкою у процесі російсько-українського конфлікту, що особливо важливо для підвищення медіаграмотності українського населення.

Метою статті є дослідження питання встановлення кримінальної відповідальності за дезінформацію та маніпуляції в медіа, а також з'ясування можливостей дотримання балансу у даному питанні заради дотримання прав людини і функціонування безпечного інформаційного середовища.

Виклад основного матеріалу: Свобода слова є однією з основ функціонування демократичного суспільства, де медіа відіграють роль посередника між суспільством і глобалізованим світом висвітлюючи локальну і міжнародну інформацію. Але, на жаль, трапляються випадки, коли суб'єкти медійної сфери у своїй діяльності використовують дезінформацію, створюють на основі пропаганди фейкові новини, внаслідок чого підривається довіра до медіа і спотворюється саме поняття «інформаційна безпека». Особливо обговорення негативного ефекту від маніпуляції та дезінформації важливе саме сьогодні, зважаючи на триваючу війну в Україні, де наш ворог використовує медіа, як один із найбільш ефективних інструментів у війні, шляхом ведення потужної пропаганди, яке генерує у російського населення викривлену картинку бачення світу і таким чином, пропаганда надає російському уряду підтримку і легітимність в очах народу [10, с. 19].

Фейкові новини, які створюють пропаганда та маніпуляції, мають на своїй меті здійснити вплив на аудиторію, за рахунок чого суб'єкт створення дезінформації, намагається змусити бачити певних людей інформацію під вигідним кутом для конкретного медіа, яке виконує приватне чи навіть державне замовлення з «правильного» висвітлення події. Конкретно термін «фейк» має багато значень, але його можна визначити як неправдиву або викривлену інформацію, яка поширюється в медіа заради дезорієнтації цільової аудиторії з метою переконати останню в потрібному баченні ситуації для того, хто створив фейк. За своїм характером фейкові новини можна поділити на масмедійні (створюються спеціально для медіа і через них поширюються) та мережеві чутки (поширюються соціальними мережами з метою дискредитації конкретних осіб або викривленого бачення певної події). Завдяки розвитку технологій фейки можуть бути у формі відеофейка, фотофейка та стандартного журналістського фейкового матеріалу [9, с. 22].

Пропаганда, дезінформація та маніпуляції у суспільстві мають значно довшу історію існування, ніж свобода слова, а тому і пропаганда має такий великий вплив у сучасному світі. Один із найдавніших прикладів пропаганди датується далеким 1274 роком до нашої ери, коли єгипетський фараон Рамзес II представив свою поразку при Кадеші, як власний тріумф і висік на храмах зображення власної «перемоги» [6, с. 10]. 1307 року французьким королем Філіпом IV було звинувачено орден тамплієрів у злочинах, звинувачення у яких будувалися на сфабрикованих доказах, що стало приводом для «легітимності» знищення ордену та його учасників. У 1835 році газета The New York Sun опублікувала низку статей про «людей-кажанів», які проживають на Місяці, що стало для історії відомо, як «Велика місячна афера» [14]. У ХХ столітті, а саме у 1938 році, відбулася радіопостановка Орсона Веллса «Війна світів», яка переконала слухачів у реальності інопланетного вторгнення, що спричинило значну паніку. 2016 року в соціальних мережах було поширено чимало фейкових новин стосовно втручання іноземних держав у вибори США, на яких переміг Дональд Трамп. 10 травня 2025 року Україну відвідали президент Франції Еммануель Макрон, новопризначений Федеральний канцлер Німеччини Фрідріх Мерц та прем'єр-міністр Великобританії Кір Стармер, яких російські засоби масової інформації звинуватили у вживанні наркотиків в процесі відвідання української столиці. Ці дані російської пропаганди спростувала офіційна прес-служба Єлисейського палацу: «Коли європейська єдність стає незручною, дезінформація заходить так далеко, що звичайна серветка виглядає як наркотики. Ці фейкові новини поширюють вороги Франції, як за кордоном, так і всередині країни. Ми повинні залишатися пильними проти маніпуляцій» [7].

Аналізуючи українське законодавство стосовно протидії дезінформації та маніпуляції у медіа, варто виокремити положення Кримінального кодексу України (ККУ), які найбільше стосуються неправдивої інформації та пропаганди, а саме статті 259 (завідомо неправдиве повідомлення про загрозу), 436 (поширення пропаганди війни), 436-2 (виправдовування, визнання правомірною або заперечення збройної агресії проти України) [8].

Розпочинаючи аналіз положень ККУ, які на нашу думку, мають відношення напряму до дезінформації та маніпуляціям в медіа, варто виділити статті 259, 436 та 436-2 ККУ. Стаття 259 ККУ - це завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення або пошкодження об'єктів власності (наприклад підпалу, вибухів або інших дій, що можуть загрожувати загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками). Суб'єктами даного правопорушення є особи, які досягли 16 річного віку і умисно чинять відповідне діяння з усвідомленням неправдивості наданої ними інформації. Стаття передбачає покарання у першій частині від 2 до 6 років позбавлення волі, а якщо ж діяння спричинило тяжкі наслідки або було скоєно повторно чи стосується об'єктів критичної інфраструктури (будівлі органів влади, закладів освіти або охорони здоров'я), частина 2 передбачає позбавлення волі на строк від 4 до 8 років. За цією статтею Верховний суд у справі № 678/527/22 від 23.02.2023 р. залишив без змін рішення суду першої інстанції та апеляційного суду, де особі було призначено покарання у вигляді 4 роки і 6 місяців позбавлення волі за неправдиву інформацію про замінування будинку. Хоча даний випадок не є прикладом вчинення даного правопорушення саме у медіа-просторі, такі випадки зазвичай висвітлюють в ЗМІ, що може призвести до дезорієнтації та паніки серед населення [4].

Стаття 436 - пропаганда війни, полягає у публічних закликах до агресивної війни чи розв'язання воєнного конфлікту. Суб'єктом відповідальності за дане правопорушення може бути будь яка особа, якій виповнилося 16 років і яка умисно вчиняла таку дію з усвідомленням наслідків від неї. У положеннях статті передбачається декілька видів покарань, де можливо застосування санкції арешту до 6 місяців, позбавлення волі на строк до 3 років або виправні роботи на строк до 2 років. Тут за приклад, можна навести два інциденти. У першому, вироком Червоноармійського районного суду м. Покровськ Донецької області (з 25 квітня 2025 року отримав нову назву – Покровський міськрайонний суд Донецької області) 2020 року було винесено вирок для жінки, яка через російську соціальну мережу «Вконтакте» публічно займалася пропагандою війни у період з 2015 по

2018 роки, де закликала до вчинення умисних дій, що направлені на зміну державного кордону України. Суд засудив особу до 3 років і 3 місяців позбавленні волі і 1 одного року іспитового строку [13].

Ще один випадок за цією статтею відбувся також цього ж року, де Деснянський районний суд м. Чернігів засудив чоловіка заочно за розміщення на власному сайті публічних закликів до агресивної війни і розв'язання воєнного конфлікту. Порушника було засуджено заочно до 3 років позбавлення волі, проте вирок не набрав законної сили внаслідок переховування обвинуваченого від слідства.

Стаття 436-2 ККУ полягає у виправдовуванні, визнанні правомірною або запереченні збройної агресії РФ проти України. Суб'єктом даного правопорушення є будь яка особа, починаючи з віку 16 років, яка умисно вчиняє відповідні дії, усвідомлюючи їх наслідки під час публічного виправдовування або визнання правомірності збройних дій РФ проти України або звеличення тих осіб, які причетні з боку агресора до цих дій. В частині першій передбачається санкція у виді обмеження волі на строк до 5 років або позбавленні волі на той самий строк. Частина друга передбачає позбавлення волі від 5 до 8 років з можливою конфіскацією майна, якщо дане правопорушення було вчинено повторно або за попередньою змовою осіб. 28 листопада 2022 року було винесено вирок Шевченківським районним судом м. Києва, який визнав винуватим у правопорушенні передбаченим статтею 436-2 громадянина України, який на той момент працював лікарем-анестезіологом в Київській міській клінічній лікарні № 3 [3]. Правопорушник був звинувачений за розміщення в месенджері «Telegram» різноманітних дописів, які вводили інших громадян в оману шляхом використання дезінформації та маніпуляції, яка запевняла про те, що російські солдати це «рятівники від фашизму», українська влада це «ворог» і що потрібно допомагати збройним силам РФ в збройній агресії проти України. Судом було призначено 5 років позбавлення волі, проте засудженого звільнили від покарання з іспитовим строком на два роки.

Не дивлячись, що в Україні вже наявні механізми відповідальності адміністративно-кримінального характеру за дезінформацію та маніпуляції, досі немає конкретного ухваленого закону, який охоплює дезінформацію в цілому, що є прогалиною в законодавстві. Це, в свою чергу, зменшує ефективність протидії такому діянню, оскільки правопорушника можна буде притягти до відповідальності виключно за передбачені у КУпАП або ККУ форми дезінформації чи маніпуляції, а не за саме комплексне явище дезінформації чи маніпуляції.

Інформаційна безпека є основою існування будь якого демократичного суспільства, а тому її забезпечення це одна із найважливіших задач уряду. Усвідомлюючи це, український президент Володимир Зеленський 8 листопада видає Указ № 837/2019, де пунктом 7 передбачається до кінця 2019 року розробити та внести на розгляд Верховної Ради України законопроект про врегулювання діяльності медіа в Україні та положення про механізми запобігання розповсюдження недостовірної, викривленої інформації та її спростування [5, с. 193-194]. У листопаді 2019 року міністр культури молоді та спорту В. Бородянський зі своїм заступником А. Максимчуком презентували концепцію захисту інформаційного простору України від дезінформації, 17 січня 2020 року було офіційно презентовано законопроект «Про протидію дезінформації», 20 січня Міністерством культури молоді та спорту (наразі – Міністерство культури та інформаційної політики) було надано порівняльну таблицю до законопроекту для публічних обговорень. Законопроект визначав, що таке дезінформація, адміністративну та кримінальну відповідальність – в рамках адміністративної передбачався штраф від 5 мінімальних зарплат до 2 тисяч мінімальних зарплат за різні правопорушення, кримінальна відповідальність передбачала покарання в розмірі від 5 до 10 тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від 1 до 2 років. Також кримінальні санкції за цим законопроектом передбачали покарання від 2 до 5 років позбавлення волі за використання ботів та засобів умисної підробки джерел інформації. Фінансування дезінформації передбачало позбавлення волі на строк від 3 до 5 років. Цією законодавчою ініціативою передбачалося створення посади Уповноваженого з інформації, якого призначав Кабінет Міністрів України та який мав право звертатися до суду з вимогами спростувати дезінформацію або оприлюднювати відповіді на таку неправдиву інформацію. Важливим аспектом було передбачене у законопроекті положення про програми медіаграмотності для населення, оскільки згідно заяви міністра культури, молоді та спорту В. Бородянського, відповідно до досліджень, в Україні 92% населення не може відрізнити фейкову новину від справжньої [1]. Для прозорої журналістики передбачалося створення журналістського самоврядування (мала розробити кодекс етики журналістів), статус «професійний журналіст» та індекс довіри до медіа.

Але, не дивлячись на переваги, даний законопроект мав і недоліки. Проти даного законопроекту виступили українські журналісти, комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики Верховної Ради, моніторингова місія ООН з прав людини, ОБСЄ та Європейська федерація

журналістів. Серед недоліків зазначено занадто великі ризики для свободи слова і журналістики, непропорційність покарань, недостатній зміст визначення «дезінформація», дискримінація журналістів за професійними ознаками (поділ на тих, хто входить до професійної асоціації та матиме статус «професійного журналіста» і матиме доступ до органів державної влади та на тих, хто не матиме таких прав і статус, бо не входить до асоціації), поява посади уповноваженого, який матиме широке коло повноважень з питання регуляції свободи слова і не матиме контролю за своєю діяльністю з боку громадськості [11]. Так наприклад, Наталія Лігачова як голова громадської організації «Детектор медіа», заявила, що організація проти криміналізації фейків у ЗМІ [2].

Аналізуючи досвід зарубіжжя, в багатьох країнах фейкові новини законодавчо були криміналізовані. В межах ЄС кримінальну відповідальність за дезінформацію застосовують Угорщина (від 1 до 5 років позбавлення волі за таке діяння), Мальта (ув'язнення від 1 до 3 місяців, за повторності зростає до 6 місяців та можливий штраф в 1 тисячу євро) та Греція (передбачає до 5 років позбавлення волі). Казахстан за статтею 274 Кримінального Кодексу передбачає позбавлення волі до 7 років за дезінформацію, кримінальне законодавство Малайзії передбачає позбавлення волі до 6 років і 123 тисячі доларів США штрафу, а Сінгапур своїми нормами встановив можливі санкції у розмірі до 10 років позбавлення волі та накладання штрафу до 1 млн сінгапурських доларів. Єгипет у 2018 році ухвалив закон, який дозволяє піддавати кримінальній відповідальності осіб, які мають у Інтернеті більше ніж 5 тисяч підписників [9, с. 25]. Туреччина з 2022 року, своїм законодавством передбачає позбавлення волі за дезінформацію на строк до 3 років [12, с. 132]. Туніс у вересні 2022 року ухвалив Декрет-закон №54, яким передбачається позбавлення волі та штраф до 50 тисяч динарів за дезінформацію, при цьому цей закон передбачає унікальну форму кримінальної відповідальності – якщо подібне діяння вчиняє держслужбовець, кримінальна санкція за це правопорушення подвоюється. Індонезія встановлює покарання у вигляді позбавлення волі до 10 років за дезінформацію, що може викликати паніку в суспільстві. Ефіопія своїми нормами передбачає до 5 років позбавлення волі за дезінформацію. За період 2011-2022 років, 64 держави світу криміналізували дезінформацію [15].

Висновки: отже, на основі проаналізованого матеріалу, ми можемо заявити, що в умовах війни і цифрового середовища, дезінформація та маніпуляції в медіа є серйозною загрозою як для держави та її національної безпеки, так і для всього демократичного суспільства. Не дивлячись на певні положення ККУ та КУпАП, дезінформація в Україні має все ще достатньо багато можливостей для проникнення у свідомість громадян в силу відсутності єдиного закону про протидію дезінформації. Як ми бачимо, законопроект, який в свій час запропонували в Міністерстві культури, молоді та спорту, містив певні недоліки, які дійсно можуть становити загрозу для існування демократії та свободи слова. Відзначимо, що ідеї індексу довіри до медіа і запровадження посади (органу) Уповноваженого з питань інформації є гарним прикладом можливостей боротьби з дезінформацією, проте такий орган має мати широкі повноваження, але при цьому повинен бути підзвітним громадському контролю, для дотримання принципу «стримування і противаг» задля уникнення свавілля у суспільстві. Ми пропонуємо: 1. створити окремий закон про протидію дезінформації з детальним і чітким визначенням того, що таке дезінформація та які дії визнаються правопорушенням даного закону; 2. норми новоприйнятого закону мають передбачати як адміністративну, так і кримінальну відповідальність, де адміністративна відповідальність має супроводжуватися високими штрафами і, якщо діяння певним суб'єктом вчиняється більше двох разів, наступний випадок автоматично кваліфікується, як кримінальне діяння; 3. в норми нового закону залучити туніську модель про подвоєння санкції за вчинення такого діяння держслужбовцем; 4. закон немає забороняти журналістську діяльність, критику в сторону влади, якщо вона правдива і обґрунтована; 5. створити незалежний орган по розгляду випадків дезінформації і надати можливість оскарження рішення такого органу в суді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бородянський: 92% громадян України не можуть розрізнити фейк. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2828556-borodanskij-92-gromadan-ukraini-ne-mozut-rozrzniti-fejk.html>.
2. «Детектор медіа» проти кримінальної відповідальності за фейки у ЗМІ. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2836655-detektor-media-proti-kriminalnoi-vidpovidalnosti-za-fejki-u-zmi.html>.
3. Вироки у справах щодо поширення забороненої інформації: як і за що карають українців. *Zmina*. URL: <https://zmina.info/news/poshiyrennya-zaboronenoji-informaciyi-novi-statti-ta-vyroky-zapnyu>.

4. За завідомо неправдиве повідомлення про мінування суд призначив покарання у вигляді 4 років і 6 місяців позбавлення волі (ВС ККС, справа №678/527/22 від 23.02.2023 р.). *Протокол*. URL: <https://surli.cc/frfbux>.
5. Ігнатченко І. Г. Проблеми і перспективи законодавчого регулювання інформаційної сфери в Україні. *Topical issues of practice and science*. 2021. № 26. С. 193–200.
6. Історія держави та права: навч. посібник / заг. ред. Д.Є. Забазалюка, В.Я. Марковського; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: Сполом, 2021. 438 с.
7. Іванова К. Росія поширила фейк про нібито вживання наркотиків Макроном: реакція Парижа. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/rosija-poshirila-fejk-pro-nibito-vzhivannja-narkotikiv-makronom-reaktsija-parizha-1058336.html>.
8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
9. Маляренко В.І. Кращі практики зарубіжного досвіду боротьби з фейками та дезінформацією. *Інформація і право*. 2021. № 3 (38). С. 21–27.
10. Новіков В.І. Пропаганда і дезінформація в медіа: історія та інструментарій (на прикладі ведення пропаганди під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну) : кваліфікац. робота на здобуття освіт. ступеня «магістр» : спец. 061 «Журналістика». ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2024. 77 с.
11. Огляд основних положень законопроекту «Про дезінформацію» та попередні висновки ІМІ. *Детектор медіа*. URL: <https://surli.li/hasrah>.
12. Поляков О.М. Особливості протидії поширенню деструктивного контенту. *Інформація і право*. 2023. № 1 (44). С. 129–141.
13. У Донецькій області вперше за роки агресії Росії оголошено вирок за пропаганду війни. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/donetskoy-oblasti-vpervye-gody-agressii-rossii-1590174639.html>.
14. Great Moon Hoax. *Wikipedia*. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Great_Moon_Hoax.
15. Number of countries with misinformation, disinformation, and mal-information (MDM) laws worldwide from 2011 to 2022, by type of legal provision. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/1448691/misinformation-laws-worldwide-by-type>.